

УДК: 371.125:376.5 – 057.8

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК НАПРЯМОК РОБОТИ ПЕДАГОГА З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Заверико Н.В., к.пед.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядається сутність та структура соціально-педагогічної реабілітації, характеризуються особливості соціально-педагогічної реабілітації дезадаптованих підлітків.
Ключові слова: реабілітація, соціально-педагогічна реабілітація, дезадаптовані підлітки

Заверико Н.В. СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ КАК НАПРАВЛЕНИЕ РАБОТЫ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С ДЕЗАДАПТИРОВАННЫМИ ПОДРОСТКАМИ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются сущность, структура социально-педагогической реабилитации, характеризуются особенности социально-педагогической реабилитации дезадаптированных подростков.

Ключевые слова: реабилитация, социально-педагогическая реабилитация, дезадаптированные подростки

Zaveryko N. V. SOCIAL PEDAGOGICAL REHABILITATION AS A SOCIAL PEDAGOGUE'S TREND OF WORK WITH INADAPTABLE JUVENILES / Zaporizhya National University, Ukraine.

In this article the author considers the essence and the structure of social pedagogical rehabilitation, characterizes peculiarities of social pedagogical rehabilitation of inadaptible juveniles.

Key words: rehabilitation, social pedagogical rehabilitation, inadaptible juveniles.

Розвиток соціальної педагогіки як самостійної наукової галузі та практичної діяльності сприяє формуванню нових підходів до вирішення соціальних проблем, зокрема соціального захисту і підтримки вразливих верств населення; створенню умов щодо розвитку та самореалізації кожної особистості. Створення нових концепцій соціального захисту в сучасних умовах базується на ідеї формування широкого реабілітаційного простору в соціумі, оскільки соціалізація особистості відбувається під впливом різноманітних чинників, що її оточують. В Україні після здобуття незалежності зроблено вагомі кроки у формуванні законодавчої бази щодо вирішення проблем соціально незахищених категорій населення, у першу чергу це стосується дітей та молоді. Та формування комплексної системи реабілітації дітей та підлітків, що потрапили в скрутні умови, – достатньо складний процес, який потребує науково обґрунтованих форм, методів та засобів відновлення потенціалу особистості та педагогічної підтримки її саморозвитку. Метою нашої статті є аналіз особливостей реабілітації дезадаптованих підлітків у сучасних умовах та обґрунтування необхідності системи в реабілітаційній роботі.

Поняття «реабілітація» введено в науковий обіг медичною та юридичною науками, які розглядали його з позицій суто особистісного підходу, а саме: медицина вивчала проблеми відновлення порушених функцій організму, втрати працездатності, здібності до самостійної діяльності, а в юриспруденції поняття «реабілітація» пов'язувалось із відновленням прав та свобод людини, її доброго імені, економічного та матеріального збитку.

У соціології реабілітація постає як відновлення соціальних зв'язків, які були загублені особистістю з різних причин (обмежена рольова поведінка, соціальний статус, зміни ідентифікації особистості та ін.).

З етимологічної точки зору слово «реабілітація» походить від латинського „able” – бути здатним, спроможним, і означає відновлення здатностей та можливостей до виконання

певних дій. Як бачимо, у визначенні відображено два типи процесу: реабілітація як відновлення потенціалу особистісних здатностей та реабілітація як відновлення можливостей зайняти визначений соціальний статус. Для відновлення здатностей та можливостей необхідно не лише бажання індивіда, а й підтримка соціального середовища. Таким чином, у процесі соціальної реабілітації виокремлюються проблеми індивіда та проблеми соціуму. У соціальному аспекті реабілітація постає як процес оволодіння людиною новими соціальними ролями та зразками рольової поведінки для подальшої життєдіяльності, засвоєння нового соціального статусу, самоідентифікації та ідентифікації у соціумі.

Розглядаючи специфіку реабілітації як соціального явища, соціолог Т.Є. Мосійчук визначає три її різновиди: реабілітація як адаптація і реадаптація людини в соціумі; соціальна реабілітація як ресоціалізація; власне соціальна реабілітація [1].

Із точки зору соціальної реабілітації адаптація пов'язується з періодами кардинальної зміни діяльності людини та її соціального оточення. Потреба в зміні діяльності в людини виникає через інвалідність, травматизм, у результаті чого людина не може працювати на своїй роботі, а також через неможливість продовжувати діяльність за віковими обмеженнями (балерини, військовослужбовці та ін.). Таким чином, деякі соціальні групи змушені пристосовуватися до нових соціальних умов, втративши за різними обставинами можливість займатися звичайною професійною діяльністю, тому важливим аспектом соціальної реабілітації або реадаптації є прийняття індивідом нової соціальної ролі в результаті зміни його соціального статусу. Ефективність цього типу соціальної реабілітації залежить значною мірою від того, наскільки адекватно індивід усвідомлює себе і свої соціальні зв'язки в новому соціальному середовищі для засвоєння свого нового статусу.

Процес соціальної реабілітації як ресоціалізації слід розглядати як засвоєння нових соціальних ролей, нових навичок у якісно нових умовах, яке відбувається через включення індивіду до тимчасової групи, тобто через набуття тимчасового соціального статусу (хворого, інваліда, в'язня, засудженого), а надалі – набутті нового соціального статусу. Самоідентифікацію Т.Є. Мосійчук розуміє як вживання індивіда в новий соціальний статус, а ідентифікацію – як ідентифікацію – як прийняття індивіда в соціальну групу в його новому соціальному статусі.

Соціальна реабілітація як ресоціалізація розглядається через призму положення, у якому опинилася людина внаслідок судимості, захворювання, інвалідності, тобто людина вимушено займає специфічний статус. Знаходження кожного із індивідів у специфічному тимчасовому статусі обмежене в часі, тобто передбачається повернення в соціум через ресоціалізацію особистості, через засвоєння нового соціального статусу [1].

Аналіз використання поняття “реабілітація” в наукових дослідженнях, зроблений І.М. Трубавіною, дає підстави визначити, що реабілітація розглядається в педагогічній науці, по-перше, як процес, по друге, як специфічна діяльність фахівців [2].

У соціальній педагогіці розрізняють комплексну реабілітацію та її складові: медико-педагогічну, психолого-педагогічну, соціально-педагогічну. *Медико-педагогічна реабілітація* – засоби, спрямовані на укріплення здоров'я або відновлення загубленого в процесі навчання та виховання дітей та підлітків. *Психолого-педагогічна реабілітація* включає комплекс заходів щодо педагогічної підтримки та корекції поведінки та соціальних зв'язків. Під *соціально-педагогічною реабілітацією* ми розуміємо процес повернення, реінтеграції дітей та підлітків у спільноту (сім'я, школа, клас, колектив однолітків, система навчально-виховних та дозвіллевих взаємин), що сприяє повноцінному функціонуванню особистості як соціального суб'єкта.

Форми та методи соціально-педагогічної реабілітації різноманітні і залежать від характеру дитячої дезадаптованості. Белічева С. визначає такі типи підліткової дезадаптації: патогенну, психосоціальну та соціальну, які мають різні ступені прояву [3]. Залежно від категорії дезадаптованих підлітків соціально-педагогічна реабілітація має свої особливості.

Патогенна дезадаптація викликана відхиленнями, патологіями психічного розвитку та нервово-психічними захворюваннями з поразенням нервової системи. Патогенна дезадаптація за ступенем та глибиною прояву може носити хронічний стійкий характер (психози, психопатії, відставання в розумовому розвитку), до неї також відносять фобії, нав'язливі погані звички; серед форм патогенної дезадаптації виокремлюють проблеми олігофренії та соціальної адаптації розумово відсталих дітей. Як показують спеціальні дослідження, в олігофренів відсутня схильність до порушень, вони спроможні засвоїти деякі соціальні програми, набути професійних навичок, бути корисними членами суспільства.

Соціально-педагогічна реабілітація таких підлітків, або реадаптація, потребує створення особливих соціально-педагогічних умов, зокрема:

- своєчасна діагностика і вибір програм колекційного навчання відповідно до можливостей дитини;
- рання орієнтація на посилену трудову діяльність, вироблення трудових навичок, профорієнтаційна робота;
- соціально-побутова адаптація в процесі навчальної, трудової та суспільної діяльності;
- створення відкритого кола спілкування; встановлення зв'язків з оточенням.

Із такою категорією дітей та підлітків соціальний педагог працює в умовах спеціальних допоміжних шкіл - інтернатів. На жаль, проблема соціальної адаптації випускників таких шкіл в Україні залишається невирішеною. Вирішення її потребує організації соціально-педагогічної підтримки та супроводу такої молоді протягом всього їхнього життя. В останні роки розширюється сфера соціальної реабілітації таких дітей завдяки створенню територіальних центрів, соціальних служб, що спрямовані сприяти відновленню соціальних зв'язків підлітків з особливими потребами та розвитку мережі недержавних організацій, що захищають громадські та соціальні права людей – інвалідів.

Психосоціальна дезадаптація пов'язана зі статево-віковими та індивідуально-психологічними особливостями дитини, підлітка, які зумовлюють їх нестандартність, важковиховуваність, потребують індивідуально-особистісного підходу, а в окремих випадках - спеціальних психосоціальних та соціально-педагогічних корекційних програм. Йдеться про деякі особистісні психологічні особливості, що заважають соціальній адаптації дітей та підлітків у соціумі. До них відносять риси характеру, неадекватні прояви самооцінки, порушення емоційно-волевої та комунікативної сфери, неусвідомлені регулятори поведінки, комплекси, що витіснені в підсвідомість, фіксовані установки, агресивність. Тимчасову психосоціальну дезадаптацію викликають окремі психічні стани, що провокуються різними психотравмуючими обставинами (конфлікт з батьками, товаришами, вчителями, розлучення батьків, перше кохання). У таких підлітків немає помітних змін у ціннісно-нормативній сфері, їхні проблеми поведінки мають психологічний характер [3]. Працюючи з такими підлітками, соціальний педагог використовує як особистісний підхід до дитини, так і особливі психокорекційні техніки та технології, насамперед інтерактивні форми (тренінги, рольові та ділові ігри, обговорення та програвання проблемних ситуацій та ін.).

Соціальна адаптація проявляється в порушенні норм моралі і права, в асоціальних формах поведінки і деформації системи внутрішньої регуляції, референтних та ціннісних орієнтацій, соціальних установок. Соціальна дезадаптація – це порушення процесу соціального розвитку, функціональної та змістовної соціалізації особистості під впливом оточення, що демонструє зразки асоціальної, антисуспільної поведінки, поглядів та установок. Десоціалізуючий вплив на підлітків можуть здійснювати сім'я, школа, однолітки.

Соціально дезадаптованими вважаються педагогічно занедбані та соціально занедбані діти та підлітки. Перші характеризуються хронічною відсталістю в навчанні, опором педагогічному впливу, негативним ставленням до навчання, різними асоціальними проявами. Незважаючи на відставання в навчанні, у більшій своїй масі педагогічно занедбані діти працелюбні, мають чіткі професійні наміри, володіють трудовими навичками, прагнуть економічної самостійності, що може служити як опора в їхньому перевихованні. Соціально занедбані, на відміну від педагогічно занедбаних підлітків, професійно не зорієнтовані, у них не сформовані корисні навички та вміння, вузька сфера інтересів, вони відчужені від школи та сім'ї, їхня поведінка має різні соціальні відхилення (аморальна, девіантна поведінка, алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, жебракування) [3]. Такі діти потребують спеціальної соціальної підтримки та ресоціалізації. Ресоціалізація – організований соціально-педагогічний процес відновлення соціального статусу, загублених або несформованих соціальних навичок у дезадаптованих підлітків; переорієнтація їхніх соціальних установок і референтних орієнтацій за рахунок включення в нові позитивні стосунки і види діяльності педагогічно організованого середовища.

Соціально-педагогічна реабілітація підлітків з девіантною поведінкою здійснюється, як правило, у спеціалізованих закладах – притулках, реабілітаційних центрах, завданнями яких є:

- профілактика бездоглядності, бродяжництва дезадаптованих дітей та підлітків;
- медико-психологічна допомога дітям, що опинилися в скрутній життєвій ситуації;
- формування позитивного досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування і взаємодії з оточуючими людьми;
- виконання піклувальних функцій по відношенню до тих, хто залишився без батьківської опіки;
- психолого-педагогічна підтримка, що сприяє ліквідації кризових станів особистості;
- сприяння поверненню в сім'ю; забезпечення можливості вчитися, нормально розвиватися;
- турбота про подальше професійне та побутове влаштування [4].

Соціально-педагогічна реабілітація в таких закладах реалізується в три етапи: діагностика (соціально-педагогічне вивчення рівня розвитку емоційно-вольової сфери неповнолітнього, сформованості якостей підлітка; соціальних ролей, професійних інтересів); створення та реалізація реабілітаційної програми (особисто для кожного підлітка з метою – формування та корекції цінностей особистості, допомоги в засвоєнні навичок комунікативного спілкування); постреабілітаційного захисту дитини (допомога їй відновити соціальні зв'язки з сім'єю, друзями, шкільним колективом шляхом тривалого супроводу та патронажу [5]).

Реабілітація соціально дезадаптованих підлітків, що довгий час мешкають на вулиці і не готові до життя в інших умовах, може розпочинатися на вулиці. Соціальний педагог встановлює довірливі стосунки з дітьми, починаючи з роздачі їжі та одягу; потім він консультує дітей вулиці щодо їхніх потреб та проблем. Коли діти звикнуть до

соціального педагога, тоді він може запропонувати їм відвідувати денний центр або піти до притулку чи соціально-реабілітаційного центру. Соціально-педагогічна робота з дітьми вулиці передбачає такі етапи: контакт та мотивація підлітка на ресоціалізацію; саме ресоціалізацію та власне реабілітацію.

На першому етапі, якщо потрібно, надається екстренна допомога та необхідний захист; визначаються психотравмуючі фактори та можливості їх подолання, вивчається сама дитина, причини її знаходження на вулиці; визначається наявність батьків, можливості та доцільність її повернення в біологічну родину (якщо така є); розробляються рекомендації щодо соціально-педагогічної роботи з підлітком та вирішуються організаційні питання щодо соціального захисту дитини.

На етапі ресоціалізації розробляється індивідуальна програма роботи з неповнолітнім, що передбачає корекцію наслідків різних форм насильства над дитиною; корекцію її системи моральних цінностей, стереотипів поведінки та світосприйняття, комунікативних властивостей та форм спілкування, визначення змісту і засобів реалізації інтелектуального, культурного, естетичного, соціального розвитку та відновлення навчання дитини; відбувається адаптація неповнолітнього до нових умов, які необхідні для зміни стереотипів вуличного життя, установок на виживання в агресивному соціумі, на прийняття соціальної норми та формування соціально прийнятних форм поведінки в нових умовах життя та виховання. У цей же час здійснюється індивідуальна та групова програма розвитку особистості; організується робота з рідними та близькими дитини з метою створення сприятливого середовища; найближче оточення включається в процес перевиховання підлітка.

Етап завершення реабілітаційної роботи передбачає аналіз змін, що відбулися з дитиною, її нового досвіду, результатів, яких вона досягла, та ходу виконання програми індивідуальної роботи з дитиною, що дозволяє простежити долю кожного вихованця, який пройшов через систему реабілітаційної роботи.

Незважаючи на те, що особливості різних типів дезадаптованих підлітків потребують різних умов та форм реабілітаційної роботи, можна сказати, що в ході соціально-педагогічної реабілітації соціальний педагог вирішує такі завдання:

- соціальний захист та опіка, охорона праці дитини і підлітка;
- попередження бездоглядності;
- профілактика соціального шкідництва;
- відновлення соціального статусу;
- збереження темпів психофізіологічного та особистісного розвитку;
- корекція відхилень поведінки та психонервового статусу;
- подолання сімейної та шкільної дискримінації;
- організація успіху в діяльності;
- формування позитивного образу "Я";
- профілактика соціальної ворожості та агресивності.

Ефективність соціально-педагогічної реабілітації визначається відсутністю рецидивів кризових станів; відновленням позитивного ставлення до життя, навчання, праці; поверненням дитини до суспільно-корисної, навчальної, трудової діяльності, самообслуговування; ліквідацією причин і наслідків кризи чи компенсація втраченого, пристосування до життя в нових умовах; зняттям емоційної напруги, тривоги, розгубленості, дезорганізації діяльності та поведінки; налагодженням і відновленням зв'язків із мікросередовищем, сім'єю; здійсненням підлітком самостійної діяльності, самостійне прийняття рішень, здатністю до оцінки та вибору шляхів їх реалізації [2].

Таким чином, враховуючи особливості дезадаптованості підлітків, соціальний педагог розробляє в кожному випадку індивідуальну програму соціально-педагогічної реабілітації особистості, що спрямована на захист, підтримку та відновлення соціального статусу, позитивного ставлення до життя, себе та оточуючих. Усе вищезазначене дає підстави говорити про становлення та розвиток системи соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх в Україні. Подальшої наукової розробки потребують питання створення комплексної реабілітаційної системи в суспільстві, яка можлива при командній взаємодії фахівців щодо підтримки дезадаптованих підлітків, зокрема спеціалістів кримінальної міліції, служби в справах неповнолітніх, органів опіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мосийчук Т. Понятие “социальная реабилитация” и его социологическое обоснование //Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. - Одеса, 2000. - Вип. 6. – С.77-86.
2. Трубавина І.М. Поняття про соціально-педагогічну реабілітацію особистості й сім'ї //Проблеми педагогічних технологій. - Луцьк, 2001. - Вип.1.- С.25-33.
3. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. - М., 1993. – 163 с.
4. Социальная педагогика /Под ред. В.А. Никитина.- М.: Владос, 2000.- 272с.
5. Овчарова Р.С. Справочная книга социального педагога.- М: Феникс, 2001. – 480с.

УДК: 378.937:159.9.01

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГА У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Коваленко В.О., к.пед.н., доцент, *Коваленко О.В., аспірант

Гуманітарний університет “ЗІДМУ”, *Запорізький національний університет

Професійне мислення пов'язується з новим поняттям – “образ мислення психолога”, який розглядається як статичне утворення, зафіксоване в текстах психологічного знання (об'єкт психологістики), і як динамічний акт у вигляді системи гностичних дій – парадигмальних, логістичних, лінгвістичних і універсальних. Алгоритмізація правил гностичних дій утворює концептуально - методичну основу формування професійного образу мислення психолога в процесі навчання студентів-психологів.

Ключові слова: професійний образ мислення, гностичні дії, студент-психолог.

Коваленко В.А., *Коваленко Е.В., К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ ПСИХОЛОГА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ / Гуманитарный университет «ЗИГМУ», *Запорожский национальный университет, Украина.

Профессиональное мышление объединяется с новым понятием – «образ мышления психолога», который рассматривается как статическое образование, зафиксированное в текстах психологического знания (объект психологистики), и как динамический акт в виде системы гностических действий – парадигмальных, логистических, лингвистических и универсальных. Алгоритмизация правил гностических действий образует концептуально-методическую основу формирования профессионального образа мышления психолога в процессе обучения студентов-психологов.

Ключевые слова: профессиональный образ мышления, гностические действия, студент-психолог.

Kovalenko V.A., *Kovalenko H.V. CONCERNING THE FORMATION OF PROFESSIONAL THINKING OF A PSYCHOLOGIST IN HIGH SCHOOL / Humanitarian university “Zaporozhsky institute of state and municipal administration”, *Zaporizhya National University, Ukraine.

The professional thinking is connected with the new notion - "the pattern of thinking of the psychologist", which is considered as steady-state formation, reflected in text of the psychological